

ESRAR DEDE TEZKİRESİNDEKİ İSTİTRÂDLARDAN HAREKETLE MEVLEVÎ ŞAİRLERDE MAHLAS ALMA GELENEĞİ¹

Pseudonym Tradatation in the Mevlevi Tradition From Digression in Esrar Dede Tezkire

Ali Hüsame KÖROĞLU²

² Ögr. Gör., Çağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alikoroglu@cag.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0032-1109

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 29.09.2021
Kabul/Accepted: 27.10.2021

DOI:10.20322/littera.1002445

Anahtar Kelimeler

Esrar Dede, XVIII. yüzyıl tezkireleri, Tezkire-i Şu'ârâ-yı Mevleviyye, İstitrâd, Mahlas

ÖZ

XVIII. yüzyılın şair ve tezkirecilerinden Esrar Dede'nin (d.1162/1748-ö.1211/1796) Tezkire-i Şu'ârâ-yı Mevleviyye'si Mevlevî şairlere ayrılmış bir zümre tezkiresi olmasıyla dikkat çeker. Esrar Dede'nin Şeyh Galib'in tavsiyesiyle kaleme aldığı eserde Mevlevîliğe ait çeşitli bilgiler, terimler, anlayışlar, dikkatler vb. yer almaktadır. Tezkirede bazı konular anlatılırken istitrâd (arasöz) üslubuna da yer verilmiştir. Bu üslup özelliğinden hareketle insana ve onun oluşturduğu kültüre ait değerleri bulmak mümkündür. Mahlaslar, şairlerin takma adları olarak kullanılmasının yanında divan edebiyatının düşünce dünyasını aksettirmesi yönünden de önem arz eder. Divan edebiyatı geleneği içinde şairlerin mahlas seçiminde diğer şairlerden farklı olma, şairlik yönü zayıf olan şairlerle karıştırılma endişesi, dikkat çekici olma gibi faktörler etkilidir. Mevlevî şairler arasında bu etkilerin yanı sıra Mevlevîliğe ait tutumların da olduğu görülür. Çalışmamızda istitrâdlar temelinde mahlas belirleme sürecinin nasıl geliştiği üzerinde durulacak, Mevlevî şairlerinin mahlas almadadaki hareket noktaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

ABSTRACT

Tezkire-i Şu'ârâ-yı Mevleviyye by Esrar Dede (b.1162/1748-d.1211/1796) who was one of the poets and tezkieres of 18th century, attracted attention as the first "zümre tezkiresi" dedicated to Mevlevi poets. Esrar Dede has various information, terms, understandings, etc. related to Mevlevism in his work. Which was written with the advice of Sheikh Galib. While these issues are being dealt with in the tezkire, the style of digression (istitrâd) is also included, and it is possible to find the values of the human and the culture he created, based on this style feature. Pseudonyms, in addition to being used as nicknames of poets in poetry, have also been important in terms of reflecting the thought of this literature in a way during divan literature as a literary tradition. In the tradition of divan literature, while factors such as being different from other poets, the concern of being confused with poets with weak poetic side and being remarkable are effective in the choice of pseudonyms of poets. Beside these effects, among the Mevlevi poets the effect of Mevlevi attitudes will be tried to put forth. In our study, based on digressions we will focus on what these attitudes are, and we will try to determine the basic strating points of the Mevlevi poets in taking pseudonyms.

Keywords

Esrar Dede, 18th century tezkires, Tezkire-i Şu'ârâ-yı Mevleviyye, digression, pseudonyms

Atıf/Citation: Köroğlu, A. H. (2021), "Esrar Dede Tezkiresindeki İstitrâdlardan Hareketle Mevlevî Şairlerde Mahlas Alma Geleneği", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/4, 1403-1415.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ali Hüsame KÖROĞLU, alikoroglu@cag.edu.tr

¹ Bu makale Prof. Dr. İ. Çetin Derdiyok danışmanlığında Ali Hüsame Köroğlu tarafından hazırlanan "Esrar Dede Tezkiresinde İstitrâd" başlıklı yüksek lisans tezinin "Mahlaslarla İlgili İstitrâd Amaçlı Hikâyeler" başlıklı bölümünden türetilmiştir.

GİRİŞ

“Ferd vezninde sürüp irak eylemek; develeri etrafından sürüp çevirerek toplamak, kovmak, bir kavim üzere uğrayıp geçmek” (Mütercim Âsım 2013: 1494) manasında olan tard kökünden gelen istitrâd kelimesi, tezkirelerde bir üslup özelliğidir. İngilizcede “digression”, Türkçede “arasöz” ifadeleriyle karşılanır. “İstitrâd adını ilk kez kullanan Ebu Temmâm’dır. Arap edebiyatının en önemli nesir yazarlarından olan Câhiz, istitrâd okuyucuyu sıkmadan ve dinlendirmek için konu arasına bir münasebetle rivayet, anekdot, fıkra, haber, hikâye, vakfe vb. şeyler sokmak olarak tarif eder.” (Durmuş 2001: 401). Kemal Sılay, istitrâd “ana konudan ayrılmadan merkezi temadan uzaklaşmak” şeklinde tanımlarken (1991: 154) Kaya Bilgegil, bir bahse açıklık getirmek yahut okuyucu veya dinleyicinin istifadesini sağlamak maksadıyla uygun bir yerde konu dışında bir şeyi anlatma usulü olarak tarif etmektedir (1989: 204). Yekta Saraç ise kastedilen anlam tam olarak terk edilmeden o sözle ilgili diğer anlama geçildiğini ve bu iki anlam arasında da dolaylı bir ilişki olduğunu söyler. İlk söylenen sözde ikinci bir anlama geçileceği kastedilmeden ikinci anlama geçiş yapıldığını ve sonrasında tekrar söze devam edildiğini ifade eder (2010: 233). Yapılan tanımlamalardan hareketle istitrâd; okuyucuyu bilgilendirmek, eğlendirmek ya da sıkılmamak maksadıyla ana konudan ayrılmadan araya başka bir hikâye/ara söz yerleştirmek ve tekrar ana konuya dönmek olarak tanımlayabiliriz.

Muallim Naci’nin İstilahat-ı Edebiyye adlı eserinde ve Mehmet Tevfik’in Kafî-i Şu’ara adlı tezkiresinde, istitrâd başlığı altında istitrâdlara rastlanmaktadır. İstitrâdla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında ise istitrâd üslubu gereği verilen hikâyelere geçişte metinlerin böyle bir başlık taşımadığı görülür (Derdiyok 2013: 3). Ancak Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye isimli çalışmada, vakfe (Genç, 2000: 194) kelimesi yerine Muhammed Nâ’îl b. Mehmed Râgıb Çürdükzâde’nin istinsah ettiği 1904 tarihli, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No:89 nüshasında “istitrâd” yazıldığı görülmüştür.

Değişik sözlüklerde ve kaynaklarda benzer şekilde tanımlanan istitrâd bazı kaynaklarda farklı kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Yekta Saraç, istitrâda düz yazı eserlerde sıkça rastlandığını ve “hüsnü’l-huruc” adının verildiğini söylerken (2010: 225) Kemal Sılay “Osmanlı Tarihinde Arasöz (Digression) Tekniğinin Kullanımı ve İşlevi” başlıklı yazısında arasözün konu içinde bir başka konu oluşturacak kadar uzun ve bağımsız olması durumunda bazen “excursus” ya da “episode” adını aldığını ifade eder. Ancak bilim insanlarının arasözün nerde bitip nerede excersus ya da episodeun başladığı konusunda görüş birliği içinde olmadıklarını belirtir (1991: 162). İstitrâdla karıştırılan başka bir terim ise “hüsnütehallas”tur. Hüsnütehallas ile istitrâd arasındaki fark her ikisinde de bir konu bırakılıp diğerine geçilirken, hüsnütehallasla tekrar eski konuya dönüş yapılmadan yeni bir konuya geçilir. Oysaki istitrâdda eski konuya tekrar dönüş söz konusudur. Ayrıca tehallasla yeni konuya geçiş yapılırken okuyucu bu geçişe hazırlanır. İstitrâdda ise ara konuya geçiş beklenmeden bir şekilde, iltifat üslubu tarzında gerçekleşir (Durmuş 2001: 402). Yine aynı kaynakta bir kısım belagat âlimlerinin istitrâd mutarede kelimesiyle ilişkilendirdiklerini ve bunu da bir av peşinde koşturana avcının karşısına başka bir av çıkmasıyla onun peşine takılıp kovaladıktan sonra ilk avına dönmesi temsiliyle izah ettiklerini belirtir.

Tezkirelerde genellikle “Latife, Hikâye olunur ki, Vakfe, Mervidür ki, Nakl olunur ki, Rivayet olunur ki...” gibi ifadelerle başlayan anekdotlar, döneme ait sosyal, kültürel bir olayı aktaran kesitlerdir. Araştırmacılara göre “Her sanatkâr kendi muhitinde sezgi ve tecrübeleri nisbetinden varlığını idrak eder ve çevreye bakış açısını bu bilgi birikimi ve sosyal statüsü tayin eder. Bu yüzden tezkire müelliflerinin çevrelerine yönelik dikkatleri dönemin edebî muhitleri, kültür, sanat anlayışları hakkında önemli ipuçları verir.” (Kılıç vd. 1992: 29). Açık göz; tezkire yazarlarının, eserlerinde yer alan şairle ilgili bilgilerin yanında aynı zamanda onların şiirlerine, sanatına dair görüşlerini, sanatı hakkındaki kanaatlerini ve hayatının belirli döneminden kesitleri de kaydettiklerini belirtir. Ayrıca tezkire yazarının şairden hareketle çeşitli sosyal olayları aktardığını, bu sayede de devre ait sosyal-kültürel yapının bazı ayrıntılarına ulaşılabileceğine dikkat çeker (2000: 7-10).

Şair merkezli olan bu çalışmalar incelendiğinde insana ve onun oluşturduğu kültüre ait değerleri bulmak mümkündür. İsen’in de belirttiği üzere tezkirecilik, biyografik künye yazıcılığını esas aldığı için yazarı ortaya koyduğu eserden daha önde tutup sanatın kaynağındaki insan unsuruna yönelir. Bu eserler kendi çağlarını anlattıkları için pek çok meseleyi ima ederek geçerler. Göndermenin ardındaki bilgi bilinirse verilenlerden sağlıklı bir sonuç çıkarılabileceğini ifade eder (2000: 159). Tezkireler, ele alınan şairin merkez olduğu çeşitli sosyal olayları aktararak devrin sosyal, kültürel yapısından bazı ayrıntıları doğrudan veya dolaylı olarak verir. XVI. yüzyılda ilk örneğini veren Anadolu sahası tezkireleri, Osmanlı gündelik yaşantısı, örf âdetleri, inançları ve sosyal değerlerle ilgili önemli bilgileri barındırması nedeniyle kültürel tarihimiz açısından önemli eserlerdir. Andrews da bu duruma dikkat çekerek tezkirelerin şiir hakkında değil; tersine, şiirin ortaya çıktığı ortamla ilgili hakkında olduğunu, dolayısıyla hem bu ortamın kayda geçirilmesini hem de -olması muhtemel hamiden başlayarak aşağıya doğru- kültürlü bir yaşamın çok iyi yaşanmasına heveslenenler için bir elkitabı olduğunu belirtir (2006: 112).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yetişen şâir ve tezkireci Esrar Dede’nin Esrar Dede Tezkiresi olarak da bilinen Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye isimli eseri H.1201/M.1796- 97 yılına kadar yaşayan Mevlevî şairleri içine alır. Tezkirenin başında anlatıldığına göre Esrar Dede’nin yakın dostu ve şeyhi olan Şeyh Galib, Mevlana’dan başlayarak tanınmış Mevlevî şairlerinin beğendiği şiirlerini seçip bir deftere yazmış, sonra bunu Esrar Dede’ye vererek seçtiği şiirlerin şairleri hakkında bilgi toplamasını ve bir tezkire yapmasını istemiştir. Esrar Dede, şeyhinin emri üzerine şiirleri düzenleyerek şairler hakkında bilgi toplamış ve elifba sırasına göre bir Mevlevî şairleri tezkiresi meydana getirmiştir. Bu durumda tezkirede yer alan şairler hakkındaki bilgiler Esrar Dede’ye, şiirlerin seçimi de Şeyh Galib’e aittir. Esrar Dede, şeyhinin kendisine verdiği mecmuadaki şairlerde bazı değişiklikler yapmış, eklemeler ve çıkarmalar yaparak 212 şair hakkında bilgi veren bir eser ortaya koymuştur (Genç 2000: 4-5).

Esrar Dede tezkireyi yazarken pekçok kaynaktan faydalanmış, bunların başında da Sâkıb Dede’nin biyografik eseri *Sefine-i Nefise-i Mevleviyyesi* olmak üzere Şâhidî Dede’nin mesnevisi *Gülşen-i Esrâr*, Nâyî Osman Dede’nin *Mecmu’ası*, defter, ceride, menakıbnâme olarak yazılı Mevlevî kaynakları, şairler hakkında Mevlevî çevrelerinde

dolaşan söylentiler ve bunların dışında da Âşık Çelebi, Hasan Çelebi tezkiresi ve diğer tezkireler vardır (İpekten 1988: 157- 158).

1. Esrar Dede Tezkiresinde İstitrâd Amaçlı Anlatımlarda Mahlas Alma

“Sözlüklerde şairlerin şiirlerinde kullandıkları takma ad”(Devellioğlu 2004: 678), “asıl addan başka kullanılan ikinci ada verilen ad” (Pakalın 1993: 383), “bir şairin asıl adından başka, edebiyatta kullandığı isim” (Olgun 1994: 94) olarak tanımlanan mahlas, “kültürümüzün bir parçası olan ad koyma geleneğinin bir çeşit devamı gibi düşünebileceğimiz mahlas alma veya verme, sadece şaire ve şiire mahsus bir özellik taşır.” (Yıldırım 2000: 19). Mahlaslar, o devir şiir ve şair çevresi için basit bir mesele olmamış, hem şair hem de şiir için bir kimlik özelliği taşımaktadır (Tolasa 2002: 244).

Divan şairlerinin mahlasla ilgili yorum ve düşüncelerine bakıldığında; şairlerin genel olarak diğerlerinden farklı olma, şairlik yönü zayıf olan şairlerle karıştırılma endişesi, dikkat çekici olma, hüsnütehallusa uygun olma, başkaları tarafından tercih edilmeyen nitelikte olma gibi noktalarda hassasiyet gösterirler (Yıldırım 2000: 35). Mahlaslar şiirlerde takma ad olarak kullanılmalarının yanında edebî bir gelenek olarak divan edebiyatı süresince edebiyatımızın bir açıdan düşünce dünyasını aksettirmesi bakımından önem arz eder. Eski Türk kültüründe izlerine rastladığımız, bir çocuğun adını kendisinin alması ve bu ad ile toplum içindeki statüsünün belirlenmesindeki mantık işleyişi ile klasik şiirimizde şairin mahlas alması arasında bir paralellik görülür (Yıldırım 2000: 104).

Mahlasları bazı kategoriler içinde değerlendirmek onlara hâkim olan zihniyet ve imajların çok daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır (Akün 2013: 47). Mevlevî şairlerin mahlas almalarını şu başlıklarda değerlendirebiliriz:

a. Görülen Rüya Üzerine Mahlas Alma

“Tezkirede, şairin soyunun sosyal ve kültürel açıdan ünlü olan bir sülale veya ünlü bir kişiye dayanması, mahlas seçiminde etkili olmuştur.” (Genç 2000: LXVI). Esrar Dede tezkiresinde mahlas verilen kişi eğer Mevlana’nın soyuna dayanıyorsa özellikle belirtilmektedir. Kişilerin isimlerinin onların tanınıp bilinmesinde yeterli olmadığı için baba, dede ve soy adlarından da istifade edilir (Yıldırım 2006: 81).

İlyas Paşa, Celâleddin doğmadan önce rüyasında Ergün Şah’ı görmesi üzerine oğluna Ergün mahlasını verir.

Celâl Ergün³

...ism-i sāmîleri Celâlî’ddîn ve mahlas-ı nāmîleri Ergün olduğumuñ sebebi Sefîne-i Şakıbiyye’de ol vech ile tafsîl olunmuşdur ki peder-i vâlâ-ahterleri Cenâb-ı Burhânî’ d-dîn İlyâs Paşa Hazretleri leyle-i mîlâdlarında kable’l-velâdet-i ‘âlem-mişâllerinde cedd-i emced-i a’lâları olan Ergün Hân Hazretleri’ni cümle erbâb-ı saltanat ve

³ Kütahya Mevlevihanesi’nin kurucusu Celâleddîn Ergün Çelebi (vefatı: 775/1373)’nin soyu, bir koldan Hz. Mevlânâ’ya başka bir koldan da Germiyanogulları Beyliği’ne kadar uzanır. Hz. Mevlânâ’nın oğlu Sultan Veled’in torunu olarak kaynaklarda adı

aşhâb-ı hayl şevket ü 'azametle devlet-hânelerini teşrîf eylemiş. Müşâhede idüp ol şafâ-yı mevfûrla gülşen-i h'âbdan gonce-güşâ-yı dâde-i bî-dârı olduklarında hademe-i serây-ı felek-âsâları ol âftâb-ı celâlet-me'âbuñ tulû'ını müjde-resân olmağın vâkı'a-i vâkı'î'alâmet-i ikbâl-i şüriyye vü ma'neviyye ittihâzıyla şâh-zâde-i müşârün-ileyhüñ mahlas-ı sâmilîlerini Ergün Hân behişt-âşiyânüñ nâm-ı nâmiyetleriyle müşârün-bi'l-benân *Ergün henüz âmede bûd ĩncâ* nükte-i laţîfesiyle ĩmâ-yı nişân buyurmuşlardır (Genç 2000: 96).

Günümüz Diline Çeviri⁴: İsmnin Celaledin, mahlasının Ergun olmasının sebebi Sefine-i Sakibiyye'de şöyle açıklanmıştır: Babası Burhaneddin İlyas Paşa hazretleri, Celal Ergun'un doğduğu gece rüyasında ulu ataları olan Ergun Han hazretlerinin ve yakınlarının, büyük bir kalabalıkla evlerini şerefliendirdiğini görür. Uyandığı sırada kapı çalar ve sarayın hizmetlisi, o ulu güneşin doğumunu müjdelir. Maddi ve manevi ikbal belirtisiyle "Ergun buraya henüz gelmişti." latifesine işaret edilerek şehzadenin güzel mahlası Ergun olur.

b. Fiziki Görünümü ve Davranışı Gereği Mahlas Alma

Dali Dede'nin küçük başı ve uzun kollarıyla kartalı andırması kendisine Dali(Kartal)mahlasının verilmesine sebep olur. Ayrıca Bostan-ı Evvelin dergâha yaralı bir kartal getirmesinden hemen sonra Dâlî Dede'nin onun hizmetine girmek için dergâha gelmesi tevafuk olarak değerlendirilir. Mahlas; Mevlevî şairinin kendi tercihiyle alınmamış, şeyhi tarafından verilmiştir.

Dâlî Dede

Ķartâl-ı mezbûr daħi ma'an dâħil-i şaħn-ı serây-ı felek-sâları olduğı hayret-âver-i 'ukûl-ı hużzâr iken nâ-gâh Lârende'den 'Azîz-i Mütercem daħi ol gün hizmet-i Ķelebî-i Müşârün-ileyh'e rûy-mâl olup dâħil-i hużur-ı 'âlîleri olduğda şüretâ cism-i Ķatîfî'l-hâme ve Ķavîlî'l-'âzud olmağla dâl-i muĶaddemüñ 'acîbesi bunlarıñ teşrîfine dâħil olduğı âşkâr olup lisân-ı kerâmet-beyân-ı Ķelebî-i Celîlî'ş-şândan Ķoş geldiñ Ķartâl mâ-ta'bîr-i laţîfeleri bermefhûm *El-lakabu yenzilü mine's-semâ'i*⁵ kendülere 'unvân-ı iştihâr olmuşdur (Genç 2000: 175).

Günümüz Diline Çeviri:Kartalla dergâha girildiğinde orada olanlar şaşırır, zira ansızın Larende'den Dali Dede de o gün Bostan-ı Evvel Çelebi'nin yüce huzuruna girer. Bostan-ı Evvel'in kartalla beraber dergâha gelişinden sonra Dali Dede'nin küçük başlı, uzun kollu görünüşü kartala benzetilir. Bu durum ulu şanlı Çelebi'nin keramet ifade eden diliyle "Hoş geldin Kartal" demesine sebep olur. Bu latif tabirden anlaşılacağı üzere "Lakab gökten iner." sözü yerini bulmuş ve kendileri bu unvanla meşhur olmuşlardır.

geçen Celâleddîn Ergün Çelebi, hayatı boyunca çevresindeki insanları ve dervişlerini aydınlatma görevi üstlenmiştir(Güneş 2013: 372). Kütahya Mevlevihanesinin ilk postnişinidir.

⁴ Metnin daha iyi anlaşılması maksadıyla günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

⁵ Eski zamanlarda isimlerin, sahipleri üzerinde tesiri olduğu inancı, "İsimler gökten iner ve verildiği kimseye uygun düşer." manasındaki "El-lakabu yenzilü mines-semâ'i" Arapça cümlesiyle anlatılırdı. Bunun Türkçedeki karşılığı "Kişiye lakabı gökten iner." sözüdür(Onay 2019: 277).

Her mahlas şairler tarafından bilerek ve özenilerek alınır. Şairler de bazen tabiattan alınma mahlaslar taşımak isterler (Akün, 2014: 48).

Tezkirede fizikî görünüşle ilgili tanıtımlar şairi övmek, şairin güzel görünüşlü olduğunu belirtmek için değil, mahlasa uygun olduğu için yapılmış ve beden yapısı mahlas almada bir vasıta olmuştur.

Derviş Servi; görünüşüyle mahlas almış, servi gibi uzun boylu olduğu için Servi mahlasını tercih etmiştir. Şairin mahlası ile kişiliği arasında; isim, unvan ve lakaplarla mahlas arasında söz oyunları yapılarak bir ilişki kurulur. Kelime oyunu sayılabilecek bu tür ilişkilendirmelerde yer yer şairin kişilik özellikleri de göz önüne serilir (Selçuk 2009: 121).

Derviş Servi

Rivâyet olunur ki ‘Azîz-i Mütercem gâyetle keşîde-bâlâ ve hûb-sîmâ ve hoş-nümâ olmağla bu mahlaş-ı müstesnâyı ihtiyâr buyurup bir serv-âzâde-i böstân-ı tecrîd ve bir gül-nahl-i nev-resîde-i gülistân-ı tefrîd idiler (Genç 2000: 241).

Günümüz Diline Çeviri: Rivayet edilir ki Derviş Servi, tecrid bahçesinin düz servisi ve Allah’a adanmış gül bahçesinin yeni yetişmiş gül fidanı olarak uzun boylu, güzel, hoş görünüşlü birisi olmasıyla bu mahlası tercih etmiştir.

Derviş Osman Sineçak’a yaz kış, soğuk sıcak her ortamda göğsü açık olarak dolaştığı için dostları tarafından *Sineçak*⁶ mahlası verilmiştir.

Derviş ‘Osman Sineçak

Ve şayf u şitâda şiddet-i germ ü serde taħammül-fermâ ve sîne-i pür-sekîneleri girîbân-ı tennûre-i şerîflerinden mişâl-i âftâb-ı hâkîkat be-dîdâr olmağla ihvân-ı şafâ Sîneçâk şöhretiyle müşteħâr itmişlerdi(Genç 2000: 199).

Günümüz Diline Çeviri: Yaz ve kış mevsiminde, şiddetli sıcak ve soğuklara katlanması ve huzur dolu kalpleri mübarek elbiselerinin yakalarından hakikat güneşi gibi görünür hale gelmesi nedeniyle temiz dostları tarafından Sineçak şöhretiyle meşhur olmuşlardır

c. Mesleği ile İlgili Mahlas Alma

Bazı şairlerin mahlasları doğrudan doğruya meslekleriyle hüner sahibi oldukları iş ve sanatlardan alınmıştır (Akün 2104: 48). Togani Ahmed Dede daha önceleri doğan eğiticiyi yaptığı ve doğanla av avladığı için dostları tarafından kendisine *Togani* mahlası verilmiştir.

Ṭogāni Aḥmed Dede

Muḳaddemā daḥi bāz-dārılığla şöhreti olduğundan Çelebî-i Mütşārün-ileyhün hizmet-i bāzân-ı şikārilerinde müstaḥdem olmağla beyne' l-iḥvān Ṭogāni Dede diyü ma'ruf olmuşlardı (Genç 2000: 318-319).

Günümüz Diline Çeviri:Daha önce doğan eğiticiğinde şöhreti olduğundan ve Bostan-ı Evvel'in avla ilgili hizmetinde bulunmasından dolayı dostları arasında Togani Dede diye anılmıştır.

d. Dervişin Başından Geçen Bir Olay Üzerine Mahlas Verilmesi

Dervişlerin şeyhleriyle yaşadıkları hadiseler ve aralarında yaşananlar mahlas belirlenmesinde etkili olmuştur.

Başından geçen bir olay üzerine dostlarından birinin yaptığı latifeyle şeyhi tarafından kendisine *Ganem* mahlası verilmiştir.

Derviş Ğanem

'Akıb-i muḳābele-i şerifede kafes-i nisvānda piçide-i pelās-pāre-i bî-kesi bulunmağla laḳıṭ-i Ḥazret-i Ruşūḫī Şāriḫ Dede ḳuddise sırruhu olup ibtidā derviş meydānı nazar-ı şefkat-eşerlerine ihzār eyledükde kemāl-i re'fet ü merḫamet ve hāy ḳuzu hoş-āmedī 'unvānıyla nevāziş buyurup kendüye şālihātadan dāye ta'yin olup perveriş-yāfte ve sinn-i rüşde resīde olduklarında kemāfī's-sābıḳ ḳuzu lafzıyla laṭif-i ḫiṭābları eşnāsında iḥvāndan biri fī-mā-ba'd ḳoç oldılar muṭāyebesiyile ṭayyibet-serā olunca hoş didiñüz ba'd-ez-īn Ğanem olsun himmet-i merdānla mes'uldür ki kebş-i 'İsmā'ıl olur(Genç 2000: 407).

Günümüz Diline Çeviri: Kuran okunduğu sırada kadınlar kafesine kilim parçasına sarılmış bir şekilde bırakılır. Hazret-i Rusuhi Şarih Dede yerden alır ve yeni başlayan dervişlerin elbiselerinden giydirip hazırlayarak merhamet ve esirgeme ile "Hây kuzu hoşgeldin" diye okşayıp kendisine salih bir süt anne bulurlar. Reşid yaşa ulaştığında eskisi gibi yine kuzu diyerek hitap edilince dostlardan birisi "Artık koç oldular." latifesinde bulunur. Bunun üzerine Hazret-i Rusuhi Şarih Dede "Hoş dediniz, bundan sonra *Ganem* olsun, yiğitçe çabasıyla bilinir ki Hz. İsmail'in koçu olur."

Derviş Ayšî'ye Şam Şeyhi Hazreti Dede Ahmed Sabuhi ile içkili bir halde yaşadıklarından dolayı Ayšî mahlası verilmiştir.

Derviş 'Ayşî

Ebnā-i ricāl-i Şāmdan bir nev-cüvān-ı 'ālī-ḳadr olup Ḥazret-i Dede Aḥmed Şabūḫī ḳuddise sırruhu Şām şeyhi iken bir gün bir maḫalde cüvān-ı mezbūr ser-mest-i şabūḫ-ı 'ayş-ı hoş-eyyām iken 'Azīz-i Mütşārün-ileyh teşādüf ve ḫavāle-i ḫançer-i nāz idüp Derviş şimdi benüm bu tavr-ı levāndānemi müş'ir bir beyt inşād eyle

⁶Sine-çak: Göğsü, yüreği yaralı

yoğsa seni nişân-gâh-ı hañcer-i hün-âşâm iderem diyü cesâretleri Hâzret-i ‘Azîzün hoşına gelüp bedâhетен bu beyti gūya oldılar.

Beyt: Hañcer elde tıg belde bâde serde sine-çâk

Şeh-levendüm tarz-ı hâşşuñ âdemi eyler helâk

Cüvân-ı mezbûr hüşyâr olduğda kıldığı vaz’-ı güstâhânesine nâdim u peşimân ve Hâzret-i ‘Azîzün huzûr-ı ‘afv-ı mahşûrlarına şitâbân olup bî-muhâbâ ikrâr-dâde-i dâ’ire-i hizmetleri ve müstefîz-i envâr-ı terbiyye vü himmetleri olup ‘Ayşî mahlasıyla şî’r ü inşâda müselle-i şu‘arâ-i zamânları oldılar (Genç 2000: 362).

Günümüz Diline Çeviri: Şam’ın ileri gelenlerinden birinin oğludur. Hazreti Dede Ahmed Sabuhi, Şam Şeyhi iken gencin biri sarhoş ve keyifli anında onunla karşılaşır. Genç, şımarık bir şekilde “Derviş şimdi benim bu sarhoşluğumu gösteren bir beyit söyle yoksa seni hañcerlerim.” diye cesaret gösterir. Bu durum Hazreti Aziz’in hoşuna gider ve birden bu beyti söyler: açıklamaya muhtaç kısımlar

Hañcer elde kılıç belde şarap başta göğsü yaralı

Şah levendim sana has bu tarzın insanı helak eyler

Genç adam akli başına gelince söylediği küstahça sözlerden dolayı pişman olur ve kusurlarının affı için Hazreti Aziz’in huzuruna gelir. Burada pirin hizmetine girerek onun nurlu sohbetlerinden feyz alır. Ayşî mahlasıyla şiir ve inşâda zamanının şairlerinden kabul edilir.

e. Kötü Mahlasın Yasaklanması ve Mevlevîlik Anlayışına Uygun Mahlas Alma

“Mahlaslarını sonradan beğenmediği için mahlas değiştirme, mahlasının anlamını beğenmediği için başkası tarafından mahlas verme, mahlasın uzun olmasından ötürü mahlas değiştirme, yeni bir imaj sağlamak için mahlas değiştirme, mahlası başkaları tarafından beğenilmediği ve alay konusu olduğu için mahlas değiştirme, mahlas benzerliğinden ötürü mahlas değiştirme”(Yıldırım 2000: 59) gibi mahlas değiştirme sebeplerinin yanında doğrudan şeyhin tercihi, mahlası beğenmemesi de mahlas değiştirmede veya belirlemede etkili olmuştur.

Derviş Ganem

Vakfe: Tarîka-i celîle-i Mevlevîyyede kâ’ide-i kadîmedendir ki bir dervîş ikrâr-dâde-i hizmet-i merdân olduğda tavr ü tarz ve şive-i refâtına göre yahûd zâd u bûd ve sebep-i ikrârına müte’allık u münâsib bir mahlas-ı şâyânla tebcîl olunup eger şî’rden daği vâye-dâr olmasa yine ismini bir mahlasla terâdüf iderlerdi. Fî-zemâninâ bu kâ’ide-i ra’ nâ ferâmüş belki tebdîl-i mâ-lâ-yesteħıkku rütbesine tenezzül idüp nâbe-câ mahlasları birbirine taħşîş itmege şürü itmişlerdi. Hattâ Karahîşâr şeyhi Pîr-i ‘Osmân Dede Hazretleri bir gün bir dervîş-i seyyâha râst gelüp su’âl-i nâm ü şöhet buyurduğda şöhetüm “Odundur” didükde Pîr-i Muşârün-ileyh sağ-güne te’essüf ü eyvâh buyurup bezm-i esnâ-yı şabâvetümüzde bu mahalden güzêrân iden ihvânun kimi Hâsîb ve kimi Lebîb ve kimi Nesîb idi.

Şimdi bu rütbeleri kabûl itmişüñüz buyurmuşlar. Lâkin fe-hamden şümme-hamden bu devrlerde olan meşâyih-i kirâm hazerâtı ol edâ-yı nâbe-câyı men' buyurup dervîşân-ı mübtediyânı birbirine maḥlaş-ı redî'e ilķāsından nehy buyururlar(Geñç 2000: 407-408).

Günümüz Diline Çeviri: Vakfe: Mevlevî tarikatında eski bir kuraldır ki bir dervîş, tasavvuf yolunda şeyhine söz verdikten sonra hal ve davranışlarına veya durumuna, söyleniş sebebine göre uygun bir mahlas alması esastır. Eğer şiirden de nasibi varsa yine ismiyle mahlasını beraber söylerler. Zamanımızda bu güzel kaide unutulmuş ve hakikatten uzaklaşarak yersiz mahlaslar kullanılmaya başlanmıştır. Hatta Karahisar şeyhi Pir Osman Dede hazretleri birgün bir seyyah dervîşe rast gelir. Namını sorunca “Namım odundur.” der. Bunun üzerine Piri Osman Dede çok üzülerek der ki “Çocukluk zamanımızın meclislerinde bu yerlerden geçen dervîşlerin kimisi Hasib(değerli), kimisi Lebib(akıllı), kimisi de Nesib(soylu) idi. Şimdi ise bu rütbeleri kabul etmişsiniz.” buyurmuşlardır. Lakin şeyh hazretleri o yersiz tavrı yasaklayıp dervîşliğe yeni başlayan gençlerin birbirlerine kötü mahlas vermesini yasaklar.

f. Keramet Neticesinde Mahlas Alma

“Allah’ın sâlih, takvâ sahibi velî kullarından zuhur eden olağanüstü hal” olarak tanımlanan keramet, sufiler tarafından Allah’ın velî kuluna bir ikramı ve lütfu olarak kabul edilmiş, Allah’ın kendisine itaat eden ve ona yaklaşımaya çalışan velîlere bunu ihsan edeceğini söylemişlerdir (Uludağ 2002:265).

Mevlevîliğin kurumsal hiyerarşiye dayalı ilişkisi sisteminde şeyhlik konumuna ait otoritenin iki kaynağı vardır. Bunlardan birincisi “silsile”, ikincisi ise “bilgi, keşif ve keramete dayalı manevi kuvvet”tir (Kaygusuz 2020: 173).

Hızır Paşa, Hızır Aleyhisselâm’dan işaret almasıyla oğluna Mevlevî abası, tennuresi ve hırkası giydirir. Sultan Aba-puş, küçük yaşta Mevlevî kisvesine bürünmesinden dolayı Aba-puş mahlası verilir.

Sultân ‘Abâ-puş

Bir def’a daḥi ḥîn-i mülâkâtlarında Hızır ‘aleyhi’s-selâm işârât-ı gaybiyye ile karîben Ḥazret-i ḥân şehîd u sa’îd a’nî Sultân Ya’küb-ı Germiyânüñ tiğ-i gadriyle telef olup ve devlet-i Germiyâniyânüñ ḥatm-i şüriyyesini ve evlâd-ı Hızır Paşa ve İlyâs Paşanüñ hilâfet-i ma’neviyye ve saltanat-ı seriyye-i Mevleviyye ile ilâ-âḥiri’ d-devrân erâyik-ârâ ve rüşd ü sedâd-ı ḥavânik-ı etrâf olmalarını İmâ buyurdılar. Ve bu işâret-i pür-beşâretle Hızır Paşa hazretleri Bâlî Efendîye derḥâl ilbâs-ı külâh-ı nemed ve iksâ-yı ḥırķa-i ‘abâ-yı Mevleviyye ve tennüre-i peşmîn-i rusûm-ı evleviyye buyurup beyne’l-fuķarâ ‘Abâ-puş şöhretiyle meşhûr olmalarına sebep budur(Geñç 2000: 194).

Günümüz Diline Çeviri: Bir defa daha görüşmelerinde Hızır aleyhisselâmın manevi işareti ile kısa zamanda Hazret-i Han yani Germiyan sultanı Yakub’un şehit olacağı ve Germiyan devletinin yıkılacağı söylenir. Hızır Paşa

ile İlyas Paşa'nın Mevlevîliğe olan nisbetleri ve manevî hilafeti ile isimlerinin yaşayacağı bildirilir. Ve bu müjde dolu işaret ile Hızır Paşa hazretleri Bali Efendi'ye Mevlevî külahı, hırkası ile tennuresi giydiren ve dervişler arasında Aba-puş şöhretiyle meşhur olmasına sebep olur.

SONUÇ

Tezkirelerin barındırdığı bilgiler sadece şairlerin hayatlarıyla sınırlı olmamış aynı zamanda onların şiirlerini oluşturdukları ortam hakkında da bilgiler sunmuştur. Araştırmacılar tezkirelerin bu yönüne dikkat çekerek tezkireler hakkında yapılacak detaylı çalışmaların şair ve şiirle beraber onu var eden kültür dünyasının da daha iyi anlaşılacağını belirtmişlerdir. Tezkirelerde bir üslup özelliği olarak dikkat çeken istitrâdlar okuyucuyu sıkılmamak, anlatımı yeknesaklıktan kurtarmak, eğlenceli hâle getirmek gibi sebeplerle yer alsada geleneğin anlaşılmasında önemli bir vazife üstlenmiştir.

Esrar Dede tezkiresinde yer alan istitrâdlar vasıtasıyla Mevlevî şairlerin mahlas alma ve verme konusunda divan şiiri geleneği içinde -bilinenin dışında- nasıl bir tutum sergiledikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Yaptığımız tarama neticesinde “rüya, fizikî görünüm, meslek, yaşanan hadiseler, Mevlevî şeyhinin beğenisi, keramet görülmesi” gibi nedenlerle mahlasların verildiği tespit edilmiştir.

Divan şiiri geleneğinde şairler mahlas tercihlerinde şairliklerini ve sanatkârlıklarını en iyi şekilde temsil edecek kelimeyi seçmeye gayret etmişlerdir. Esrar Dede Tezkiresi’nde, mahlas alma veya verme klasik edebiyatın sınırladığı çerçevede gerçekleşse de Mevlevîliğin kendi içinde belirlediği ölçülerin de etkili olduğu görülmüştür. Mevlevî şairlere mahlas belirlemede Mevlevîlikte buldukları konum, şeyhin veya tarikat dostlarının uygun bulmasını esas kabul edilmiştir. Bununla beraber mahlasın hasib(değerli), lebib(akıllı), nesib(soylu) olması göz önünde bulundurulmuştur. Verilen veya alınan mahlas, belirtilen çerçevede olmak kaydıyla herhangi bir sorgulamaya gerek görmeden kabul edilmiştir. Mensubiyet duygusu da Mevlevî şairler için mahlas vermede etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, N. (2000). "Tezkirelerde Yapı ve Yapı Terminolojisi". *İlmî Araştırmalar Dergisi* 9: 7-22.
- Akün, Ö. F. (2014). *Divan Edebiyatı*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Andrews, W. George. (2006). *Türk Edebiyatı Tarihi Osmanlı Şair Biyografileri (Tezkireler) ve Osmanlı Edebiyat Eleştirisi (Cilt 2)*. İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bilgegil, M. Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâğât)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Derdiyok, İ. Çetin (2017). "Nesirde İstitrâdlı Anlatım". *Klasik Edebiyatımızın Dili (Bildiriler) Nazım ve Nesir*. Yay. hzl. Mustafa İsen. Ankara: AKM. 411-420.
- Devellioğlu, Ferit (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Durmuş, İsmail (2002). "İstitrâd". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. Ankara: TDV. 401-402.
- Genç, İlhan (hzl.) (2000). *Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye (İnceleme-Metin)*. Ankara: AKM.
- Güneş, Mustafa (2016). "Celâleddin Ergûn Çelebi ve Genc-nâme Üzerine". *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*(56):372-379. <https://www.akademikbakis.org/file/56.pdf> [erişim tarihi:20.07.2021]
- İpekten, Haluk(1988). *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuarâ Tezkireleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İsen, Mustafa (2000). "Tezkireler Sadece Biyografi Kaynakları Değil Aynı Zamanda Eleştiri Tarihimizin de Kaynaklarıdır". *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 10: 157-160.
- Kaygusuz, İ.(2020). "Cumhuriyet Dönemi Mevlevliğinde Yapısal Dönüşümün Kaynakları ve Günümüz Mevleviliği". *Muhafazakâr Düşüne Dergisi*, 16/1:162-192.
- Kılıç, Filiz ve M. Macit(1992). "Divan Edebiyatında Poetika Denemeleri Tezkire Önsözleri". *Yedi İklim Dergisi* (3): 32.
- Mütercim Âsım (2013). *Tercemeti'l-Kâmûs II*. Hzl. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Olgun, Tahir (1994). *Edebiyat Lügati*. Hzl. Kemâl Edip Kürkçüoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Onay, A. T.(2019). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. hzl. Cemal Kurnaz. Ankara: Akçağ Yay.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü(Cilt II)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Saraç, Yekta (2019). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâğât*. İstanbul: Gökkuşbuca Yayınları.

Selçuk, B. (2009). "18. Yüzyıl Tezkirelerinde Şairlerin Mahlaslarına Göndermeler". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*.(2): 120-128.

Sılay, Kemal (1991). "Ahmedi'nin Osmanlı Tarihinde Arasöz (Digression) Tekniğinin Kullanımı ve İşlevi". *Türkoloji Dergisi* (9-1): 153-162.

Tolasa, Harun (2002). *16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Uludağ, Süleyman (2002). "Keramet". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: TDV. 265.

Yıldırım, Ali(2006). *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.